

Ю. С. Плиска

ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛІВ

У статті розглянуто педагогічне спілкування як основоположний та першопочатковий аспект для встановлення відносин у шкільному колективі. Проаналізовано усі сторони, складові та функції спілкування, а також наголошено на важливості встановлення взаєморозуміння між педагогом та учнями. Встановлено, що педагогічне спілкування є невід'ємною частиною структурних компонентів культури вчителя.

Ключові слова: педагогічне спілкування, культура вчителя, взаємодія.

В статье рассмотрено педагогическое общение как основополагающий и первоначальный аспект для установления взаимоотношений в школьном коллективе. Проанализировано все стороны, составляющие и функции общения, а также подчеркнуто важность установления взаимопонимания между педагогом и учащимися. Установлено, что педагогическое общение является неотъемлемой частью структурных компонентов культуры учителя.

Ключевые слова: педагогическое общение, культура учителя, взаимодействие.

The paper considers pedagogical communication as a fundamental aspect of establishing relationships in school. The author analyzed all aspects, components and functions of communication, but also highlighted the importance of establishing mutual understanding between teacher and students. Found that teacher communication is an integral part of the structural components of culture teacher.

Keywords: pedagogical communication, culture teacher interaction.

Педагогічне спілкування – багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між вчителями, що передбачає обмін інформацією, певну тактику і стратегію взаємодії, сприймання і розуміння педагогами один одного.

Спілкування історично склалося в процесі спільної діяльності, де спочатку відіграло допоміжну роль: супроводжувало й обслуговувало певні дії. З ускладненням діяльності воно набуває відносної самостійності, починає виконувати функцію передачі наступним поколінням форм культури і суспільного досвіду. В онтогенезі спілкування також поступово стає особливою діяльністю. Задовольняючи потребу в спілкуванні, дитина оволодіває мовленням, освоює соціальні норми, культуру в цілому, будує образ світу та свого Я. У процесі спілкування відбувається перехід від одного рівня культури до іншого. Спілкуючись, вчитель виявляє себе індивідом і заявляє про себе як особистість. Педагогічне спілкування – необхідна умова повноцінного навчального процесу в системі вчитель-учень, учень-вчитель, вчитель-вчитель тощо.

У педагогічному спілкуванні виділяють наступні аспекти: зміст і мета.

Зміст спілкування – інформація, яка в міжіндивідуальних контактах передається від одного індивіда до іншого. Змістом спілкування можуть бути дані про загальний психологічний стан особистості вчителя. Один педагог може передати іншому інформацію про наявні потреби, розраховуючи на потенційну участь у їх задоволенні. Через спілкування від одного вчителя до іншого може передаватися інформація про їх емоційний стан (задоволення, радість, гнів, сум, страждання і т. д.), орієнтовані на те, щоб певним чином налаштувати педагога на контакт.

Мета педагогічного спілкування – це те, заради чого в учителя виникає певний вид активності. Мета такого спілкування розширюється, в неї включається передача й отримання знань про світ, навчання і виховання, узгодження розумних дій у їх спільній діяльності, встановлення і роз'яснення особистих та ділових відносин та ін. У вчительській діяльності спілкування є засобом задоволення різноманітних потреб: соціальних, культурних, пізнавальних, творчих, естетичних, потреб інтелектуального росту, морального розвитку та низки інших [5].

Нараховують вісім функцій педагогічного спілкування:

- контактна, мета якої – встановлення контакту як стану двосторонньої готовності до прийому та передачі повідомлень, підтримання взаємозв'язку у формі постійної взаємоорієнтованості;
- інформаційний обмін повідомленнями, тобто отримання чи передача якихось даних на запитання, а також обмін думками, намірами, рішеннями;
- збуджуюча стимуляція партнера по спілкуванню, що спрямовує його на виконання тих чи інших дій;
- координаційна – взаємне орієнтування та узгодження дій в організації спільної діяльності;
- розуміння – не тільки адекватне сприйняття змісту повідомлення, але й розуміння партнерами одне одного;

– емоційне збудження у партнера певних емоційних переживань, а також зміна за його допомогою власних переживань і станів;

– встановлення відносин – усвідомлення та формування свого місця в системі ролевих, статусних ділових, міжособистих та інших зв'язків суспільства, в якому має діяти індивід;

– здійснення впливу – зміна стану, поведінки, особисто-змістових утворень партнера, у тому числі його намірів, думок, рішень, уявлень, потреб, дій, активності й т. д.

Педагогічне спілкування – складний процес, у якому виділяють три взаємопов'язані аспекти: комунікативний, інтерактивний, перцептивний [6].

Комунікативний аспект – це обмін між учасниками різною інформацією: знаннями, думками, почуттями. Головним засобом спілкування є мовлення – використання мови, значення якої є водночас і носієм знань, і знаряддям пізнавальної діяльності. Тому спілкування – не лише передача інформації, а й її створення. Про це свідчить аналіз висловлювань-суджень, які у зв'язку з діалогічністю спілкування є ланкою своєрідного ланцюга, створеного суб'єктом, що розмовляє. Вони несуть у собі власні значення і смисли, а також значення і смисли висловлювань співрозмовника.

Мовлення буває усне або письмове, що впливає на характер спілкування. Так, письмове висловлювання значною мірою регламентується граматичними та стилістичними нормами, що обмежує спектр виявів емоційних станів суб'єктів мовлення. Однак завдяки письму долаються просторово-часові обмеження, підсилюється змістовність. Письмове мовлення не втрачає діалогічності і загалом відбиває особливості реального спілкування людей.

Основну роль відіграють немовні засоби: міміка, жести, манера триматися, темп мовлення, паузи. Важливий і «контакт очима», який допомагає зрозуміти суть повідомлення, передає емоції співбесідника.

Інтерактивний аспект – характеризує організацію взаємодії між його суб'єктами. Інтерактивний процес народжується на основі певної спільної діяльності. Обмін знаннями та ідеями щодо цієї діяльності неминуче передбачає, що досягнуте взаєморозуміння реалізується в нових спільних спробах розвинути та організувати діяльність надалі. Для її учасників надзвичайно важливо не тільки обмінятися інформацією, але й організувати обмін діями, спланувати їх. Комунікація налагоджується в ході спільної діяльності.

Найбільш поширеним є поділ усіх взаємодій на два протилежних види: *кооперація та конкуренція*. Окрім кооперації та конкуренції говорять також про *згоду та конфлікт, пристосування та опозицію, асоціацію та дисоціацію* і т. д. За всіма цими поняттями чітко простежується виокремлення різних видів взаємодій. У першому випадку аналізуються такі його прояви, що сприяють організації спільної діяльності, є «позитивними» з цього погляду. До другої групи належать взаємодії, які так чи інакше «розхиляють» спільну діяльність, є певними перешкодами для неї [3].

Кооперація, або кооперативна взаємодія, означає координацію одиничних сил учасників (упорядкування, комбінування, підсумовування цих сил). Кооперація – необхідний елемент спільної діяльності, викликаний її особливою природою. Важливим показником «тісності» кооперативної співпраці є задіяність у ній всіх учасників процесу.

Що стосується другого типу взаємодії – конкуренції, то тут частіше аналіз сконцентрований в найбільш яскравій її формі – конфлікті, зіткненні цілей, позицій, інтересів, думок та поглядів опонентів (суб'єктів взаємодії). В основі кожного конфлікту лежить ситуація або суперечливі позиції сторін з якого-небудь приводу чи протилежні цілі й засоби їх досягнення в певних обставинах, чи незбігання інтересів, бажань, потягів опонентів.

Конфлікти між педагогами зазвичай виникають стихійно, ситуаційно. Переважно приводом є негативні оцінки, що носять критичний характер. Тому критичне оцінювання має бути обережним та коректним. Американський соціолог Дейл Карнегі вважає, що критика є тією «небезпечною іскрою, що може викликати вибух у пороховому підвалі гордості». Далі він радить: «Замість того, щоб засуджувати людей, спробуймо зрозуміти їх. Спробуймо уявити собі, чому вони чинять так, а не інакше».

В умовах конфліктної ситуації, пов'язаної з критикою дій співрозмовника, головне – не втратити внутрішнього спокою, відразу ж зупинити критику, намагатися об'єктивно розібратися у причинах, що викликали незадоволення, і будь-яким способом пом'якшити напружену ситуацію. Дієвим способом попередження конфліктів слугує вміння слухати співрозмовника. Від того, наскільки співрозмовникові надана можливість висловитися, багато в чому залежить його прихильність і довіра. Щобільше, за даними психологічних досліджень, лише 10% людей уміють вислухати іншого у випадку виникнення суперечок.

При аналізі різних типів взаємодій принципово важлива проблема утримання діяльності, в межах якої дані ті чи інші види взаємодії, оскільки вона може бути дуже різною.

Перцептивний аспект педагогічного спілкування характеризує особливості сприймання і взаєморозуміння партнерами один одного. У спілкуванні кожен буде образ партнера, послуговуючись такими засобами, як *ідентифікація і рефлексія*.

Ідентифікація (ототожнення) – уподібнення себе іншому, спроба поставити себе на його місце, проникнути в систему його смислів. Цей засіб виникає у процесі неусвідомленого наслідування дитиною дорослого, проте надалі він набуває форми особливої внутрішньої дії.

Рефлексія (відображення) – спосіб однієї людини зрозуміти іншу, виходячи з уявлень про себе. Причому цей процес має зворотній вплив: що глибше вона розуміється в інших, то повніше й об'єктивніше оцінює себе. Ця залежність посилюється за умови спільної діяльності.

На процес такої побудови впливають психологічні ефекти: казуальна атрибуція, настановлення, ефект ореолу, стереотипізація, атракція.

Казуальна атрибуція – приписування іншому непритаманних йому рис. Найчастіше це буває за дефіциту інформації, що змушує орієнтуватися на уявлення про «погану» або «гарну» людину. Є тенденції сприймати людей, що носять окуляри, розумними, старанними, які заслуговують на довіру; у красивих – вбачати щирих, енергійних, люб'язних, витончених, духовно багатих людей.

Настановлення – попередньо сформована готовність сприймати іншого під певним кутом зору. Так, настановлення на сприймання «запеклого злочинця» істотно впливає на оцінку зовнішності людини, фотографія якої демонструється. Подібне настановлення подекуди взагалі вводить в оману.

Ефект стереотипізації (твердий відбиток) – привнесення в образ людини рис, якими зазвичай наділяють представників певної професійної чи національної групи. Наприклад, невід'ємною рисою бухгалтерів вважають економність, учителя – повчальність, англійців вважають церемонними, українців – індивідуалістами. Напевно, основою цих явищ є узагальнення якихось реальних особливостей певної групи людей. Однак перенесення його на всіх без винятку представників тієї чи іншої групи створює перцептивні бар'єри: заважає людям розуміти один одного.

Атракція (притягування) – привабливість одного партнера зі спілкування для іншого. Формами атракції є: симпатія, дружба, кохання.

Симпатія – більш-менш стійке емоційно-позитивне ставлення людини до тих, хто відповідає її «еталону привабливості». Сюди входить певне уявлення про зовнішність, манеру триматися, говорити. На перших етапах спілкування переважають фізичні складники цього еталону (симпатичними здаються красиві люди). Додаткові знання про людину вносять корективи: симпатія або зникає, або переходить у протилежність – антипатію. Посилюють симпатію такі риси іншого, як привітність, доброзичливість, уважність. При цьому має місце прагнення до вибору «рівного собі». Тому людям симпатичні ті, які поділяють їхні погляди на світ. Інколи суб'єкти з низькою самооцінкою симпатизують тим, хто сприяє поліпшенню їхнього ставлення до самого себе.

Дружба – вибіркоче насичене ставлення однієї людини до іншої, що ґрунтується на взаємній симпатії. З другом діляться цінностями, переживаннями, враженнями, йому допомагають, будучи впевненими в аналогічному ставленні до себе. Особливого значення дружба набуває в підлітковому віці. Більшість дружить з особами своєї статі, віку, соціального становища, з подібними індивідуально-психологічними особливостями й поглядами. Але при цьому нерідко перебільшується ступінь взаємності та розуміння іншого. Кожен схильний вважати себе активнішим у виявленні емоційної підтримки й добровільної допомоги другові. Дружба має складну динаміку: вона може привести до припинення стосунків і навіть до переходу у ворожнечу.

Зміст і цілі педагогічного спілкування є його відносно незмінною складовою, що залежать від потреб учителя і не завжди піддаються свідомому контролю. Проте ці елементи залежать від культури вчителя, рівня розвитку у нього здібностей, умінь та навичок спілкування. Техніка – це спосіб налаштування співрозмовника на спілкування із собою з подальшим керуванням його поведінки в процесі спілкування. А прийоми – це засоби спілкування. Теорія педагогіки щодо техніки та прийомів спілкування вказує на два етапи. На першому етапі перш ніж розпочати спілкування, необхідно визначити свої інтереси, зіставити їх з інтересами співрозмовника, оцінити його як особистість. Це все називається вибір техніки та прийомів спілкування.

На другому етапі, його ще називають кінцевим, необхідно прийняти хід та результати спілкування. Головним елементом кінцевого етапу є вміння правильно завершити акт спілкування.

На першому етапі спілкування його техніка включає такі елементи: сприйняття певного виразу обличчя, позу співрозмовника, підбір слів і тон, рух і жести. У багатьох випадках ці елементи залежать від декількох аспектів. Насамперед, це віковий аспект, своєрідна культура, а при спілкуванні з особами іноземного походження необхідно попередньо ознайомитися з її національними звичаями та культурою. У процесі спілкування використовуються певні види техніки, що називаються зворотнім зв'язком. Визначають два підвиди зворотного зв'язку. Перший полягає у свідомому контролі за комунікативними діями, спостереження за партнером та оцінка його реакції. Другий підвид передбачає вміння бачити себе збоку (зі сторони). Вказують, що вміння використовувати зворотний зв'язок у спілкуванні є одним із вирішальних та важливих моментів [3].

Отже, як бачимо, техніка та прийоми спілкування відіграють значну роль саме у встановленні взаємозв'язків та їх розвитку.

У своєму бутті кожен учитель взаємодіє з іншими через таку категорію, як колектив. На особливу увагу заслуговують взаємини вчителів у колективі. Такі стосунки розуміють як складну взаємодію людини з людиною.

У педагогіці існує імпліцитна теорія, що є уявленням людини про те, як у людях пов'язані риси характеру, зовнішнього вигляду та поведінки. Також ця теорія будується на індивідуальному досвіді спілкування з людьми, що зумовлює сприйняття особою особи. На основі зовнішнього вигляду людини індивід визначає його можливі риси характеру, вчинки. Процес формування цієї теорії починається із зустрічі, що є першою ланкою взаємин у колективі. Саме із зустрічі починається формування сприйняття індивіда на основі зовнішнього вигляду. Уже в процесі спілкування визначається характер особи, її темперамент та ін. У теорії педагогіки виділяють форми сприйняття і розуміння індивіда індивідом (або ж індивідами). Серед багатьох форм виокремлюють дві основні форми педагогічного сприйняття:

- аналітичну – відбувається аналіз зовнішності колеги;
- емоційну – будується на основі емоційного стану особи.

Взаємостосунки в педагогічних колективах прийнято поділяти на:

- офіційні та неофіційні;
- керівництво та підлеглість;
- ділові та особисті;
- раціональні та емоційні.

До першої групи належать взаємини, що виникають на роботі, на навчанні та взаємини поза правовим закріпленням педагогів. У другій групі характеризуються взаємини з вертикальною ієрархією. Наступний вид стосунків – ділові та особисті – визначається їх метою. Ділові взаємини полягають в отриманні матеріальних благ. Особисті направлені на духовне збагачення вчителя. Щодо четвертого виду, то раціональні взаємостосунки будуються на основі знань один про одного й об'єктивній оцінці. На їх протизагу емоційні взаємини будуються на суб'єктивній оцінці сприйняття однією особою інших.

Загалом прийнято розглядати взаємостосунки в колективах як у статиці, так і в динаміці (в процесі їх розвитку). Отже, взаємини в колективах, що виникають, розвиваються та змінюються, є різноманітними. І в цьому, насамперед, важливу роль відіграє спілкування. Хоча початковою ланкою розвитку відносин у колективах є сприйняття особи за зовнішнім виглядом. Разом з тим сприйняття поєднується з життєвим досвідом.

З кожної життєвої ситуації вчитель черпає досвід. Також важливим для педагога є вплив тієї чи іншої ситуації. Як правило, вплив може мати позитивний чи негативний характер, хоча можливе й поєднання цих аспектів.

Теоретики педагогічної науки виділяють такі позитивні аспекти:

- у колективі вчитель зустрічається з людьми, які є основним джерелом духовної культури;
- стосунки самі по собі несуть позитивні соціальні норми та ціннісні орієнтації;
- колектив є тим середовищем, де педагог відпрацьовує свої вміння та навички;
- отримання інформації;
- емоційна підтримка.

Отже, позитивний вплив колективу на особистість є важливим чинником формування його культури.

Поруч з позитивним впливом можуть бути й негативні аспекти. До таких належать:

- конформізм;
- принцип підкореності.

Як показує досвід, що ґрунтується на експерименті, принцип підкореності є найбільш негативним аспектом. Він полягає в тому, що вчитель, незважаючи на різні принципи людського співжиття, діє всупереч їм. Це довів експеримент, суть якого зводилася до такого. Кожному, хто бажає, за відповідну плату надавалося місце з перемикачем напруги від 15 до 450 вольт. За стіною знаходилася особа, яка мала відповідати на запитання. У випадку неправильної відповіді особа мала перемикасти струм у порядку збільшення. І хоча експеримент був фіктивним, висновки показали, що багато осіб перемикали струм незалежно від збільшення напруги та криків за стіною.

Авторитет та ідеологія ставлять особу в певні рамки, що не дозволяє певним чином розвиватися їй як особистості.

Поруч з цими негативними аспектами виокремлюють й інші. Наприклад, нагляд. Кожна особа, яка усвідомлює, що за нею здійснюється нагляд, не може творчо розвиватися.

Отже, стосунки в колективі є складовою тих взаємин, які створюються вчителем упродовж його діяльності. Разом з тим певні навички, які особа здобула в колективі, залишаються на тривалий час.

Незважаючи на позитивні аспекти взаємин осіб у колективі, на жаль, але це істина, існують і негативні чинники, які деформують особу як певний самостійний і незалежний елемент суспільства.

Отже, підбиваючи підсумок, можна стверджувати, що педагогічне спілкування є початковим етапом для встановлення взаємин у шкільному колективі. Проте не лише для встановлення, але й підтрим-

ки, оскільки це впливає з низки функцій, які виконує спілкування.

Педагогічне спілкування є невід'ємною частиною структурних компонентів культури вчителя. Як саме цей феномен впливає на самореалізацію вчителя України та Польщі, який його рівень сформованості і які чинники є основними динамічними характеристиками педагогічного спілкування? Відповіді на ці питання будуть висвітлені в наших наступних пошуках.

Література:

1. Максименко С. Д. Психологія та педагогіка / С. Д. Максименко, М. Б. Євтух та ін. – К., 2012. – С. 223–272.
2. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навчальний посібник для вузів / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 1998. – С. 47–54.
3. Сабуров А. С. Психологія : курс лекцій / А. С. Сабуров. – К. : Лекс, 1996. – С. 83–102.
4. Соловьева О. В. Обратная связь в межличностном общении / О. В. Соловьева. – М., 1992. – С. 18–24.
5. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2001. – С. 70–124.
6. Психология и педагогика : учебное пособие для вузов / составитель и редактор А. А. Радугин ; научный редактор Е. А. Коротков. – М. : Центр, 1999. – С. 118–132.